

הרשב"ם כפרשן המקרא

(שמונה מאות שנה לפטירתו)

מאת

חיים ראובן רבינוביץ

א

השעה שחקה לפרשני המקרא הספרדיים כמו אבן עזרא, הרמב"ן, ואברבנאל, שפירושיהם על המקרא הגיעו לידינו בשלמותם; לא כן פרשני צרפת: חבוריהם אבדו ורק קטעים נמצאו בשנים האחרונות ופורסמו על-ידי אברהם אפשטיין, ש.א. פוזננסקי, והד"ר שמעון עפענשטיין. היו בדורו של רש"י פרשנים מובהקים כמו ר' משה הדרשן¹, יוסף קרא², מנחם חלבו³, ור' יוסף איש בכור שור⁴. לצערנו לא נשתמרו פירושיהם בשלמותם. שתי סיבות לכך: א) שריפת הספרים העבריים בצרפת על ידי הכנסייה הנוצרית. בעל "שבלי הלקט" מוסר כי עשרים וארבע קרונות של ספרים עבריים עלו על המוקד בפריז בשנת ת"ד (1244). בודאי שהיו בתוכם פירושיהם של הפרשנים שהוזכרו למעלה. ב) יהודי צרפת התרכזו בימים ההם בעיקר בלמוד התלמוד, והוניחו את פרשנות המקרא. אולי נשתמר פירושו של רש"י על המקרא בזכות פירושו על התלמוד. הברמן סבור כי פירושו של רש"י בלע את יתר הפירושים על המקרא שנדחו הצדה, כפי שקרה לפירושו של רבינו גרשום מאור הגולה, שקדם לפירושו של רש"י על התלמוד.

פירושו של הרשב"ם נשאר בחמשה כתבי יד. כתב היד שהיה שמור בבית המדרש לרבנים בברסלאו חסר פרשיות בראשית, נח לך לך, כתב יד זה נדפס בברלין בשנת תס"ג (1703) וחזר ונדפס בכמה הוצאות. בכתב יד מינכן ישנו פירושו של הרשב"ם לפרשת בראשית וחסרות בו פרשיות נח ולך לך. הד"ר דוד רוזין⁵

1 אברהם אפשטיין — "ר' משה הדרשן" בכל כתבי א.א. אפשטיין מהדורת א.מ. הברמן חלק שני.

2 ד"ר שמעון עפענשטיין — מבוא לפירושו של ר' יוסף קרא לנביאים ראשונים.

3 פתרונים לר' מנחם בן חלבו — ש.א. פוזננסקי בספר היובל לסוקולוב.

4 ר' יוסף בכור שור — א.א. אורבך — "בעל התוספות" — קט"ז—ק"יז.

5 ד"ר דוד רוזין — ספר על הרשב"ם (בגרמנית) ופירושו הרשב"ם על התורה בעברית.

פרסם את פירוש הרשב"ם על התורה מכתבי יד אלה וגם מלקוטים שהובאו בספרים אחרים.

ב

הרשב"ם היה מגדולי הפרשנים על התלמוד, ובתוספות מובאים הרבה מפירושו. אף על פי כן התעמק גם בפרשנות המקרא. יתכן שהגורם לכך היו הויכוחים הדתיים, שהשלטונות חייבו את היהודים להשתתף בהם. הרשב"ם התוכח עם חכמי הנוצרים והוכיח להם כי לא הבינו פשוטו של מקרא, וכי דבריהם מסולפים ורחוקים מן הפשוט. לצורך זה למד הרשב"ם לטינית, ובאחד הויכוחים הוכיח כי התרגום הלטיני על הפסוק "אני אמית ואחיה" (דברים י"ב, לט) אינו מדויק, כי התרגום של המילה "אמית" בלטינית הוא occidam שמוכנו הוא הריגה, רציחה. הוא אמר שיש רציחה במזיד ויש רציחה בדין כמו "והרגת את האשה" (ויקרא כ', יח) בית הדין מוציא משפט מות לרוצח. ולכן מפרשת התורה "אם רצחו בלי דעת" (דברים ד', מז) ההורג פטור. "אמית" מובנו אני מביא מות לא רציחה. והודו לו חכמי הנוצרים (שמות ב', יג).

הרשב"ם לא סמך על פירושו של רש"י מפני שהוא ערבב פשוט ודרש. כחו של הרשב"ם היה גדול בפרשנות לפי פשוטו של מקרא. כלל זה שאמרו בעלי התלמוד "שאינו מקרא יוצא מידי פשוטו" (שבת ס"ג) היה לו לעינים. הוא חדר לעומקו של הכתוב בידיעת הלשון העברית ודקדוקה. וכמו ראב"ע הסתייג מדרוש. הרשב"ם מספר כי התוכח עם זקנו ר' שלמה (רש"י) בענין פירושו על התורה, ורש"י הודה "לו היה לו פנאי היה צריך לכתוב פירוש חדש על התורה מפני הפשוטות המתחדשים בכל יום" (בראשית ל"ז, א).

ג

הרשב"ם דחה אפילו את פירושיהם של חז"ל בכמה פסוקים שנראו לו לא לפי פשוטם. את הפסוק "והיה לך לאות על ידיך ולזכרון בין עיניך" (שמות י"ג, כט) פירשו חז"ל שהכוונה היא תפילין של יד ותפילין של ראש, הרשב"ם אומר שהכוונה היא מליצית, כאילו כתוב "שימני כחותם על לבך" (שיר השירים ח', ו) הכוונה היא לזכרון. "בין עיניך" הוא מפרש — כעין תכשיט, כרביד זהב שרגילין ליתן על המצת לנוי. ר' יוסף איש בכור שור התרעם על הפירוש הזה ואמר "המפרשים שאינם מדבר ב' תפילין ומוזות טועים ומשבשים, ומגלים פנים בתורה שלא כהלכה" מן המלה "המפרשים" נראה שהיו עוד פרשנים שפרשו את הפסוק כלשון מליצה, ואל יעלה על הדעת שהרשב"ם זלזל במצוות הנחת תפילין, הוא היה מחשובי הרבנים של דורו והיה זהיר במצוה קלה כבחמורה. הוא אומר: "יודעי שכל יבינו כי לא באתי לפרש הלכות אף על פי שהם עיקר, ואני פשוטן של מקראות באתי לפרש. אפרש הדינין וההלכות לפי דרך ארץ שהתלמוד עיקר כמו שאמרו רבותינו "הלכה עוקרת משנה" (סוטה ט"ז). בנוסח שלנו כתוב "הלכה עוקרת מקרא" (שמות י"ט, יט).

את הפסוק "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד" פירש הרשב"ם בנגוד לפירושיהם של חז"ל כי היום הולך אחרי הלילה. לדעתו כאשר שקע האור נהיה ערב, ולכן

יום אחד משמע מאור הבקר עד עלות האור למחרתו. ולכן הלילה הולך אחרי היום. טעות בידי טוביה פרידמן באמרו כי מפני הפירוש הגועז הזה של הרשב"ם לא הדפיסו את פרשיות נת ולך לך. לו חששו המדפיסים לאפיקורסיות לא היו מדפיסים את פירושו על יתר הפרשיות.

אליעזר מרגלית⁶, סבור כי אבן עזרא כוון לרשב"ם באגרת השבת. שבה נאמר "כי השבת שלחה לו (לראב"ע) אגרת שבזקנתו שגגה נמצאת בך אשר הובאו אל ביתך ספרים ושם כתוב לחלל את יום השביעי. הוגד לי את אשר הביאו תלמידים אתמול את ביתך ספרים, פירושיהם על התורה ושם כתוב לחלל את השבת. ואתה תאזור מתניך לכבוד השבת להלחם מלחמתה עם אויבי השבת, ולא תשא פני איש. ויוציאו הספרים החוצה לאור הלבנה והנה שם כתוב בפירוש "ויהי ערב ויהי בקר", והוא כאשר היה בקר יום שני או זה יום אחד שלם. כי הלילה הולך אחרי היום". טענתו של מר מרגלית שפירוש זה לא נמצא אצל פרשנים אחרים אינה משכנעת; הרבה פירושים אבדו. והלא אבן עזרא מדבר על ספרים ולא על ספר אחד. וגם לא תישא פני איש אינו דווקא מכוון להרשב"ם. נראה לי שהסברו של פוננסקי מתקבל על הדעת: היו אפיקורסים, כמו הקראים, שלא שמרו את ליל השבת ואליהם מכוונים דבריו של אבן עזרא. אין אבן עזרא מזכיר את שם הרשב"ם בפירושו על התורה אף על פי שהוא מזכיר כמה פרשנים אחרים וביניהם את רש"י. ישמנם פירושים דומים לאבן עזרא ולרשב"ם אך אין זו הוכחה שלקחו זה מזה. הרשב"ם לא התכוון לזלזל בכבוד ליל שבת כפי תקון חז"ל. פשוטו של מקרא לחוד ודרשת חז"ל לחוד. הרשב"ם בעצמו מדגיש כמה חשובים הם דברי חז"ל בעניני הלכה. לפרשת "מצורע" הוא אומר "אין לנו אחרי פשוטו של מקרא (בענין נגעי בתים ובגדים) כלום. ולא על בקיאות דרך ארץ מבני אדם, אלא המדרש של חכמינו והוא העיקר (ויקרא י"ג, ב) ועוד פעם כתב הרשב"ם "יבינו המשכילים כי כל דברי רבותינו ודרשותיהם כנים ואמיתים (בראשית, א', א)."

ד

הרשב"ם כיבד מאוד את זקנו (רש"י) וכתב "אל יזח (אדם) מנימוקו (פירוש) של זקני רבנו שלמה, ואל ימוש מהם כי רוב הלכות ודרשות שהם קרובים לפשוטי המקראות ויש ללמוד כולם. וטוב כאשר תאחו בזה אשר פרשתי וגם מזה (פירוש של רש"י) אל תנח ירך אלא במקומות שיש לפרש פשוטו של מקרא" (ויקרא, א', א). (כפי הנראה נשתלחה יד של עורך בפסקא הזאת שכתוב "ונה יסוד רבנו שמואל בן מאיר" ועוד פעם נמצא באותה הפסקא "ועתה נחזור לפירוש של רבנו שמואל"). אף על פי כן לא נמנע הרשב"ם מלדבר קשות עם זקנו. כאשר הוא סותר את פירושו של רש"י אינו מזכירו בשמו אלא קורא לו "המפרש". הוא דוחה את פירושו של רש"י על הפסוק "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ".

6 אליעזר מרגלית, "הראה הארב"ע את פירושו של הרשב"ם?" — בספר אסף.

ה.

רשב"ם

רש"י

להלן נביא מספר פירושים של רש"י ואת השגותיו של הרשב"ם:

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ

בראשית ברא — כמו בראשית ברוא דומה לו (הושע א) תחלת דבר ה' בהושע... ואם באת לפרשו כפשוטו... בראשית בריאת שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו.

(הרשב"ם מיסד את פירושו על הפסוק בירמיהו ד', "ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו", כאשר נבראה הארץ היתה תהו ובהו בתחלתה).

ואקחה פת לחם... ויקח חמאה וחלב ובן בקר אשר עשה ויתן לפניהם (בראשית י"ח, ה, ח).

ויקח חמאה... ולחם לא הביא לפי שפירסה שרה נדה שתזר לה אורח כנשים אותו היום נטמאת העיסה.

לפי פשוטו של מקרא לא הוצרך לפרש שהביא את פת לחם, על השלחן אלא התוספת שלא אמר להם הוצרך לומר שהביא. הבאת פת, על שלחן אינו חידוש אבל החמאה והבשר שאינו מזומן לכל האורחים הוצרך לפרש.

(הרשב"ם השתדל למעט בנסים עד כמה שאפשר; קשה לו לקבל את דעתו של רש"י — הנמצאת כבר בגמרא ב"מ — שבאותו יום חזר לשרה היות אורח נשים).

ויבא יעקב שלם עיר שכם (בראשית ל"ג, יח)

שלם בגופו שנתרפא מצלעתו (שבת ל"ו). שלם בממונו שלא חסר כלום מכל אותו דורון שנתן לעשו, שלם בתורתו שלא שכח תלמודו בבית לבן.

המפרש... טועה הוא לפי הפשט שאין דרך המקרא לדבר כך. וגם מה צורך? וכי בשביל מיעוט דורון שנתן לעשו הוצרך לכתב כך... אלא אל עיר ששמה שלם.

(פירושו של רש"י הוא דרוש — נמצא בר"ד מ"ט, ה. אולם קשה לקבל את דברי רשב"ם, שהרי נאמר "ויבא יעקב שלם עיר שכם", שלם הוא שם תואר ולא שם עיר).

אלה תולדות יעקב (בראשית ל"ז, ב)

אלה ישוביהם וגלגוליהם והנה זה הבל הוא. אלא תולדות יעקב — שהוליד בנים, כמו "ואלה תולדות נח" — ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת, ויהיו בני יעקב שנים עשר... (הרשב"ם הסיק מן המלה תולדות שמובנה הולדת בנים).

רשב"ם

רש"י

ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם (בראשית ל"ז, ב).

כל רעה שהיה רואה באחיו בני לאה היה מגיד לאביו שהיו אוכלין אבר מן החי ומזולזלין בבני השפחות לקרותן עבדים וחשודים על העריות.

פשוטנים אחרים לא עמדו על העיקר. במדרש אגדה לפי פירושם שאמר לאביו כך, מבזים הם בני השפחות אבל אני מכבדם ואני רגיל אצלם.

גור אריה יהודה מטרף בני עליית (בראשית מ"ט, ט).

ממה שתשדתיך בטרוף טורף יוסף חיה רעה אכלתהו וזהו יהודה שנמשל לאריה.

והמפרשו במכירת יוסף לא ידע פשוטו של פסוק ולא בחילוק הטעמים כלל. עיקר פשוטו, יהודה בני לאחר שתעלה מלטרופ טרף באומות ותכרע ותשכב בעירך לא יבוא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך.

(לא נחז דעתו של רשב"ם מפירושו של רש"י מפני שיהודה לא התנגד למכירת יוסף. להיפך — הוא יעץ את העצה, ולכן מדוע יזכה לברכה?)

דן ידין עמו (בראשית מ"ט, טז)

ינקום נקמת עמו מפלשתים

המפרש על שמשון לא ידע בעומק פשוטו של מקרא. וכי יעקב בא להתנבאות על אדם שנפל בידי פלשתים וינקרו את עיניו ומת עם פלשתים בענין רע. חלילה חלילה. אך על שבטו של דן נתבא שהיא מאסף לכל המחנות... והיה צריך להלחם עם כל האומות הרודפים אחריהם לזנב כל הנחשלים אחריהם בדרך ולהנקם מן האומות כי גיבורם היו. כמו ידין בגוים... מחץ ראש (תהלים ק"י, ז).

ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בכה (שמות ב', ז)

את מי ראתה — הילד, זהו פשוטו ומדרשו שראתה עמו שכונה.

המפרש שראתה את הילד טועה הוא. וכי מי אינו יודע שאם פתחה את התיבה שתראה את הילד. אלא כך פירושו פתחה את התיבה והביטה בילד אם זכר אם נקבה וראתה כי נער הוא... וראתה בוכרותו שהוא מהול ולכך נטמן ואינו אסופי שאם היה בת יש לומר אסופית היא.

רש"י

רשב"ם

ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני (שמות י"ט, כג)

אינו צריך להעיד בהם שהרי מותרין ועומדין הם היום ג' ימים ולא יוכלו לעלות שאין להם רשות.

המפרש שכך אמר משה כבר אמרת לנו זה שלשה ימים הגבל את ההר, השמרו לכם לעלות בהר, ולמה אתה צריך לומר לי עכשיו פעם שניה. טעות היא שהרי מזרזים לאדם בשעת מעשה אף לאחר שזרזוהו קודם מעשה.

גם בפירושי מלים חולק רשב"ם על רש"י, ולהלן מספר דוגמאות:

ואיש כי ידר נדר... לא יחל דברו (במהבר ל' ג)

כמו לא יחלל דברו, לא יעשה דבריו חולין

מוסב על הנדר, כלומר לא יאחר את נדרו עד לאחר הרגלים... כמו ויחל עד בוש ויחל עוד שבעת ימים... ימתין ויחכה לו. והמפרש לשון חלול לפי הפשט טעות היא בידו.

ולקחו את הדם ונתנו... ועל המשקוף (שמות י"ב, ז)

המשקוף הוא העליון שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, ולשון שקיפה — חבטה כמו קול עלה נדף — טרפא דשקיף

המשקוף — מפתח העליון הנראה לעין כל בכניסת הבית, כמו וישקף אבימלך. והמפרש לשון שקיפה וחבטת הדלת צריך למצוא לו חבר בלשון תורה ונביאים בלשון העברים..

מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג', יא).

מה אני חשוב לדבר עם המלכים. ואף אם חשוב אני מה זכו ישראל שתעשה להם נס ואוציאם ממצרים.

מי שרוצה לעמוד על עיקר פשוטו של מקראות הללו ישכיל בפירושי זה כי הראשונים ממני לא הבינו בו כלל וכלל. משה השיב על שני דברים... (א) מי אנכי כי אלך אל פרעה אפילו להביא לו מגחה ודורון. וכי ראוי אני ליכנס בחצר המלך איש נכרי כמוני. (ב) וכי אוציא את בני ישראל ממצרים... וכי שוטה הוא פרעה לשמוע לי לשלוח עם רב שהם עבדיו חפשי מארצו ואיזה דבר המתקבל אומר לו... ומי שמפרשים ענינים אחרים אינם אלא טועים גמורים.

רשב"ם

רש"י

ושברתי את גאון עזכם (ויקרא כ"ו, יט)

זה בית המקדש וכן הוא אומר (יחזקאל כ"ד) הנני מחלל את מקדשי את גאון עזכם.
 כדכתיב בשברי לכם מטה לחם... ולפי הפשט כמו שפירשתי שכך מוכיח סוף המקרא ונתתי את שמיכם וגו'.

(ונראה שרשב"ם לא שבע רצון מפירושו של רש"י כי חורבן בית המקדש הוא ענין לעתיד לבוא וכל הקללות מיועדות לזמן הזה).

1

הרשב"ם מצטיין בבאורים המקוריים והמתקבלים על הדעת, לדוגמא: לענין שומר שכר נאמר (שמות כ"ב, יב) "אם טרף יטרף יביאהו עד..." רש"י — שיביא עד. אולם הרשב"ם מציאותי יותר, הוא אומר שיביא חלק מן הבהמה שנטרפה לעדות. כמו שנאמר בעמוס (ג', יב): "כאשר יציל הרעה מפי הארי שתי כרעים או בדל-אזן". רש"י נוהג לעתים להביא "דבר אחר" — פירוש שני ואבן עזרא מזכיר לפעמים פרשנים אחרים ודוחה את דבריהם. לעומתם הרשב"ם מזכיר פרשנים אחרים רק לעתים רחוקות; פעם או פעמים הוא מזכיר את מנחם בן סרוק, דונש בן לברט ור' יוסף קרא. הוא מזכיר גם כמה ספרים: מדרש לקח טוב, יוסיפון. הספרים החיצוניים והוא מיעץ שלא לחוש להם".

הרשב"ם מצדד בזכות האמהות, הוא מפרש "ועיני לאה רכות" לא כרש"י — מפני שבכתה נתקלקלו עיניה, אלא — נאות, יפות כי איך יכול בעל המקרא להשפיל את כבודה של לאה. אולם, בדרך כלל, יחסו לנשים הוא שלילי; כאשר נולד יהודה הודתה לאה על כך אך להולדת דינה אין הודיה, כי "אין מודים על הבת כמו על הבן". וגם הוא (עשו) הולך לקראתך" (בראשית ל"ב, ז) מפרש רש"י — למלחמה, ואילו הרשב"ם מפרש — קבלת פנים מתוך שמחה, וכנראה שהסתמך על הכתוב "וישקהו ויבך עליו", המראה שלא אמר לצאת למלחמה עליו. כמה עוז דרוש לפרשן ללמד זכות על עשו. שהרי בעיני חז"ל הלכה היא שעשו שונא ליעקב!
 "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים" (שמות י"ד, ל). רש"י, כדברי חז"ל — שפלטן הים על שפתו, והרשב"ם מפרש: כשהיו ישראל על שפת הים ראו מיד את הים שב על פני המצרים וטבעו בתוכו.

2

לפעמים פירושו של הרשב"ם דחוקים:

"לא אכלתי באני ממנו (דברים כ"ו, יד) — מפרש הרשב"ם בממוני, און — ממון שגול, ולראיה "עשרתי מצאתי און לי (הושע י"ב, ט); רש"י מפרש מלשון אבל, ונראה פירושו של רש"י סביר יותר. לא סביר גם פירושו לדברי יתרו "נבל תבל" (שמות י"ה, יח) כמו ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו. לשון שלך מתבלבלת להשיב לכמה בני אדם יחד וגם הם מתבלבלים לשונם זה

צועק וזה צועק ואין בך כח להשיב לכולם בסדר זה אחר זה. עדיף פירושו של רש"י — מלשון כמישהו, כמו והעלה נבל. מקורי הוא פירושו של הרשב"ם לכתוב "ונתברכו בך כל משפחות האדמה (בראשית י"ב, ג) בלשון התלמוד — הבריך אילן באילן, כלומר — כל העמים יתחתנו בזרעם של אברהם. (הרשב"ם בעריכת דוב רוזין תרצ"ט 1899).

ח

גדול כחו של הרשב"ם במתן טעמים למאורעות :

המלאך אמר אל לוט "אל תביט אחרריך" (בראשית י"ט, יז) — בשביל צער חתניך שבעיר.

"המכסה אני מאברהם" (שם, י"ח, יז) — ואני יודע שבניו ישמרו דרך ה' ויזכו להביא עליהם את אשר דבר לאברהם לתת להם את ארץ כנען ואלו העיירות מנחלת בניו הם... ואיך אחריב קרקע שלו וקרקע בניו שלא מדעתו.

לפעמים דורש הרשב"ם סמוכין: על הכתוב — "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו" (ויקרא י"ט, ג) — הוא מעיר: כשם שבועשרת הדברות נאמר כבוד אב ואם אצל שמירת שבת שהושוו כבודם לכבוד המקום אף כאן סמכן הכתוב. "היש ה' בקרבנו" (שמות י"ז, ז) — אם יתן לנו מים.

"ויקרא משה להרשע בן-גון יהושע" (במדבר י"ג, טז) — מפרש הרשב"ם כי מי שנתעלה נקרא בשם חדש, כמו — ויקרא פרעה ליוסף צפנת פענח.

"כל נשיא בהם" (שם י"ג, ב) — שנשא אותם לבם ללכת... שאינם יראים "לא הביט און ביעקב" (שם כ"ג, כא) — אינו רוצה לעונשן אפילו כשהם חוטאים, כדכתיב וירא און ולא יתבונן.

"בין דם לדם" (דברים י"ו, ח) — רש"י מפרש: בין דם טמא לדם טהור ואילו הרשב"ם מפרש לפי פשוטו — בין רציחה לרציחה, בין שוגג למזיד. "בין דין לדין" (שם) — דיני ממונות.

פירוש מענין מביא הרשב"ם לכתוב: "הגה ערשו ערש ברזל".

לפי שכשהיה עוג קטן היה חזק מאד ובהשתטחו היה משבר(ערש של עץ לכך עשאוהו של ברזל, כי לאדם גדול שיש בו דעת לא היה צריך כך.

"ויכלו המים מן החמת" (בראשית כ"א, טו), וכי לא נתן לה אברהם די מים? בקש הרשב"ם שלא לפגוע בכבודו של אברהם ופירש: שאילו הלכה דרך ישר היה מספיק לה החמת שנתן לה אברהם עדי המלון (אלא שתעתה בדרך).

שרה בקשה מאברהם שיגרש את ישמעאל והסיבה, לפי הרשב"ם — שכבר גדל הרבה ולא רצתה להשהותו עוד פן ירצה להחזיק בירושת אביו עם יצחק. "והאלהים נסה את אברהם" (בראשית כ"ב, א) — "קנתרו וצערו על שכרת ברית עם אבימלך", שהרי ארץ פלשתים היא חלק מן הארץ המובטחת ועל יושביה נאמר "לא תחיה כל נשמה".

... ויעש להם בתים" (שמות א', כא) — לשמרים פן ילכו לעבריות היולדות. "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" (שמות י"ז, יא) — ידו — המטה; וגבר ישראל — שכן דרך עורכי מלחמה כל זמן שרואים הרמת נסים הן מתגברין. "ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית" (שמות כ', כב) — אם תעשה

לי מזבח, לא תעשהו אלא מאדמה שאין רגילים ציורים וצלמים כי אם מלאכה חלקה ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים שלימות תבנה את מזבח ה' אלהיך, כי כשבונין אותם גזית בכלי ברזל רגילין המסתתים לעשות בהם ציורים וצלמים. משה אומר לקב"ה: "מחני נא מספרך" (שמות ל"ב, לב) — מפרש הרשב"ם — מספר החיים, בנגוד לרש"י האומר: מכל התורה כולה שלא יאמרו עלי שלא הייתי כדאי לבקש עליהם רחמים.

"נבלה וטרפה לא יאכל" (הכהן — ויקרא כ"ב, ח) — הלא אסור זה חל על כל בני ישראל ולמה באה התורה להזהיר על כך את הכהנים? מפרש הרשב"ם — אף על פי שמליקת העוף הותרה להם, שדומה לנבלה.

"לשלח אותו לעזאזל המדברה" (ויקרא י"ז, ח) — לפי פשוטו לשלח אותו חי אל ההרים אשר במדבר כמו שמצינו בצפורי מצורע סימן לטהרה, כך השעיר המשולח סימן לכפרה.

"והגישו אדניו א להאלהים והגישו אל הדלת או אל המזוזה ורצע אדניו את אזנו" (שמות כ"א, ו) לעין כל רוצע אזנו לסימן עבדות.

"ארמי אבד אבי" (דברים כ"ו, ה) — מוסב על אברהם כדכתיב ויהי כאשר התעו אותו אלהים מבית אבי, לשון אובד ותועה אחד הם באדם הגולה.

"הנסתרות לה' אלהינו והנגלת לנו ולבנינו" (דברים כ"ט, כח). — הנסתרות עברות הנעשות בסתר כמו: אסור ביאה, אין הדבר נענש ביד בית דין אלא ביד הקב"ה. לנו ולבנינו — לעשות דיני עונשין על-פי עדים.

"וחלצה נעלו מעל רגלו וירקה בפניו" (דברים כ"ה, ט) — רש"י מפרש שהכוונה להעליב את היבם ואילו הרשב"ם אומר: לקנות ממנו ירושת אחיו המת, כמו שמצינו בבוועז.

ט

דרכו של הרשב"ם בפירושו לתורה לצמצם את דבריו, ובפירושו לכמה ממסכתות התלמוד — להרחיב את הדיבור. היפוכו רש"י שמרחיב במקרא ומצמצם בתלמוד. אולם לפעמים יוצא הרשב"ם מגדרו, לדוגמא:

"ואתנפל לפני ה' בראשונה ארבעים יום וארבעים לילה" (דברים ט', יח) — כותב הרשב"ם: מי האיש החכם ישים לב למה הוצרך לכפול כאן נפילת הארבעים יום וכי דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם שכשנפלת לפני ה' מ' יום וכך התפללתי. אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמרו והלא חטא גדול כמעשה העגל הועילה תפלתו של משה וניצלנו, אף בארץ ישראל אם נחטא יועילו לנו תפלות הנביאים, אמר להם לא תועיל לכם תפילות בא"י כי עתה נתכפר לכם כדי שלא יתחלל שמו שהרי כאן התפלל כך זכור לעבדיך וגו' "פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבילתי יכולת ה' להביאם ולכך לא נתחייבתם מיתה אבל לאחר שיהרוג (יהושע) שלשים וא' מלכים וינחילם את הארץ או יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ".

עוד פעם מרחיב הרשב"ם את הדיבור בפירוש לכתוב "אל תאמר בלבבך" (דברים ט', ד) — שני דברים גרמו לי לנחול הארץ הזאת: אלו האומות נתחייבו להתגרש ברשעים מן הארץ. ומה שאני זוכה בה יותר מאומה אחרת בצדקתי הביאני ה' יותר משאר אומות הואיל כי ברשעת הגויים האלה מורישם.

"ויך ה' בעם מכה רבה מאד" (במדבר י"א, לג) — מסביר הרשב"ם מדוע לקו כאשר בקשו בשר, הלא בשר הוא מאכל רגיל של בני אדם, כי חטאו כשאמרו למה הוצאתנו ממצרים, כי בזה הוכיחו שהם כפויי טובה.

תמוה ומוזר הוא פירושו של הרשב"ם לכתוב "לא תלין נבלתו על העץ... כי קללת אלהים תלוי (דברים כ"א, כג) — כשרואין בני אדם את התלויים, רגילין לקלל את הדיינים או קרובים של הרוג או שאר בני אדם לפי שלפעמים על עבירה מועטת הוא נהרג כמו מקושש, והקב"ה אמר לא תקלל... ולכן לא תלין נבלתו אלא קבר תקברנו.

קשה לקבל את דברי הרשב"ם שהמקושש בשבת עבר עבירה קלה, שהרי זה היה נסיון לסכל את החק של הבערת אש בשבת. והדבר צריך עיון.

את הפסוק "וישליך מידו את הלחת" מפרש הרשב"ם — כשראה את העגל תשש כחו ולא היה בו כח להשליכם רחוק ממנו קצת שלא יזיק את רגליו בנפלאם כדרך כל משליכי משאוי כשאינו בהם כח לשאת. וכן ראיתי בפרקים של רבי אליעזר ועיקר פשוטו כך. העירה נחמה ליבוביץ ' אמנם, בספר דברים ט', יז נאמר: "ואתפש בשני הלחת ואשלכם מעל ידי ואשברם לעיניכם" — ונוסח זה אינו מראה על חולשה, אבל כנראה שהרשב"ם נקט הסבר זה משום שסמך על פרקי ר' אלעזר.

לכתוב "מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו" נותן הרשב"ם הסבר פסיכולוגי — פן ימות במלחמה וגו' שיש נותן את לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מזל לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי ולכך גרם מזלי ללכת למלחמה ומתוך כך ירא למות (ובזה ימס את לבב אחיו כלבבו, לכן ישוב לביתו).

כוקנו רש"י היה גם הרשב"ם בעל דקדוק. שלא כדרכו לקצר הוא מאריך בפירוש המלה "מסתולל" (שמות ט', יז) ואומר: מסתולל — מתפעל סולו המסילה (ישעיהו ס"ב)... ולהודיעך שיטת המתפעלים (כלומר התפעל) כי כל תיבות המתפעלים באה תוספת ית בראש, מן מר — יתאמרו כל פועלי און (תהלים צ"ד), יתברך, יתגדל; והוא מביא דוגמאות מכל האלפ"א בית"א תי"ו בראשם חוץ משבעת אותיות אלו: דנ"ט, ס"ק, ש"ת. באלו יבוא צד"י וזיין במקום תי"ו ואם בראש המלה טי"ת נשמטת אות ההתפעל.

"לא ימיש עמוד הענן" (שמות י"ג, כב) אומר הרשב"ם כי הוא מלשון מפעיל (הפעיל) "וימוש" הוא מלשון קל.

גם הרשב"ם מתרגם מלים בלשון לעז, אבל לא כל כך הרבה כמו רש"י. הוא גם נמנע מלהביא אגדות ומדרשים, אבל פה ושם אנו מוצאים בפירושו גם מדרשים. בסיכום. הרשב"ם תרם תרומה חשובה להבנת המקרא. הכלל שנקטו חז"ל שאין מקרא יוצא מידי פשוטו היה נר לרגליו. הוא חדר לתוך עומקו של הפסוק והעלה פנינים בידו. פירושו הם מאירי עינים. הוא מוכר כאחד מגדולי פרשני המקרא. חבל שלא זכינו לפירושו על יתר כתבי הקודש.